

Чистяк Д. О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ХУДОЖНІЙ ПЕРЕКЛАД ІЗ ФРАНКОМОВНИХ ЛІТЕРАТУР В УКРАЇНІ У ДІАХРОНІЧНОМУ АСПЕКТІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

У цій статті ми пропонуємо огляд розвитку художнього перекладу з французької на українську мову в Україні як з теоретичної точки зору, так і на практиці, з урахуванням соціокультурного контексту. Ми представляємо основні етапи поширення франкомовної літератури українською мовою від 19 століття до сьогодення, зосереджуючи увагу на проблемах, сучасному стані та перспективах франко-українських взаємин за допомогою перекладу, з урахуванням соціокультурного контексту й націєтворчої ролі художнього перекладу для розвитку українського красного письменства й класичної філологічної підготовки у вітчизняних закладах вищої освіти. Далі ми обговорюємо тенденції сучасного перекладознавства та особливості його викладання у вищій освіті в Україні, розглядаючи його у зв'язку з ситуацією у франкомовному контексті. Проведення відповідного компаративного аналізу засвідчує потребу інтегрованого підходу до теоретичних міждисциплінарних студій із герменевтичною орієнтацією, а також урахування діяхронічного й синхронічного чинників у викладанні перекладознавчих дисциплін. Насамкінець, ми представляємо результати нашого досвіду підготовки перекладачів художньої літератури в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка та перспективи розвитку художнього перекладу з французької в Україні, зокрема наголошуючи на практичній підготовці здобувачів вищої освіти в співпраці з ключовими роботодавцями, зарубіжними дипломатичними установами, відомими письменниками-перекладачами, представниками фахових громадських організацій на кшталт Асоціації викладачів французької мови України та зарубіжними партнерами. Перспективним видається подальший ґрунтовний аналіз перспектив інтеграції франкомовного і українського перекладацького досвіду для ширшої комунікації й успішнішого опанування перекладознавчих дисциплін.

Ключові слова: перекладознавство, історія перекладу, франко-українські літературні взаємини, семіосфера, художній переклад.

Постановка проблеми. Художній переклад в Україні завжди відіграв важливу роль у функціонуванні українського культурного життя, водночас сприяючи зв'язкам між франкомовними культурами та літературним життям країни, яка рухається в бік європейської перспективи. І якщо історичні зв'язки між Францією та різними державами, що існували на території сучасної України розвивалися протягом багатьох століть, відносини *per translationem* повною мірою розгорнулися на початку XIX століття. Саме в цей час художній переклад відіграв значну роль у розвитку літератури українською мовою, яка, незважаючи на обмежувальні заходи царського уряду (154 укази, спрямовані на знищення «малоросійської говірки») та масові репресії проти національної інтелігенції з боку радянського режиму, зуміла здобути міжнародне визнання. Після розпаду СРСР у 1991 році художній переклад в Україні продовжив розвиватися, збагатившись пере-

кладацькими дослідженнями та викладацьким досвідом багатьох науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській філологічній науці існує низка цінних розвідок із історії франко-українських літературних взаємин, які, щоправда, стосуються окремих проблем, до того ж, у них автори передусім зосереджуються на діяхронічному розгляді, тоді як сучасний стан літературного процесу або ігнорується, або згадується побіжно [1; 3; 4; 5]. У попередніх розвідках ми зупинилися на розгляді проблем діяхронічного аспекту поширення шляхом художнього перекладу української літератури у франкомовних країнах [7; 8; 15; 16; 17], натомість зворотній шлях вимагає детальнішого розгляду.

Постановка завдання. У цій статті ми спробуємо поділитися досвідом підготовки студентів з художнього перекладу на кафедрі романської філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, розглянувши спадщину

наших попередників, сучасний стан українського перекладознавства порівняно з франкомовними дослідженнями та окресливши перспективи цієї дисципліни на межі філологічних наук.

Виклад основного матеріалу. Звісно, ми не будемо заглиблюватися в історію (хай і коротку) франкомовної літератури в Україні, яка заслуговує на окреме дослідження (бібліографія українського перекладу ХХ століття Тараса Шмігера налічує 4710 творів!), але окреслимо тенденції, що характеризують її основні етапи. У своїй ґрунтовній праці про франко-українські культурні взаємини О. Іваненко зазначає, що соціально-політичні умови царського режиму унеможлилювали регулярні художні переклади з французької мови, хоча провідні українські письменники (такі як Григорій Сковорода, Тарас Шевченко, Іван Нечуй-Левицький чи Марко Вовчок) читали і цінували франкомовних авторів, про що свідчать їхні записники та твори, в яких знаходимо відчутну інтертекстуальність щодо літературних текстів французькою мовою.

В Емському указі 1876 року цар не лише заборонив переклади українською мовою, але й «не дозволяв українських вистав і концертів, а популярні пісні переписували у французькому перекладі» [11, с. 103]. Ця цитата розкриває клімат, що характеризував літературне життя в Україні під російським пануванням у той час, коли один із найбільших популяризаторів французької поезії, Павло Грабовський, загинув у Сибіру. В Австро-Угорщині спостерігалось пожвавлення культурного життя: діяльність Наукового товариства імені Шевченка, журналу «Літературно-науковий вісник» та таких письменників, як Іван Франко (перекладач Еміля Золя, Анатолія Франса та Віктора Гюго) та Василь Щурат (перекладач «Пісні про Роланда») сприяли поширенню знакових франкомовних текстів. Лише після революції 1905 року ситуація покращилася з російського боку: Леся Українка та Євген Тимченко відкрили драматургію М. Метерлінка, а Володимир Самійленко перекладав Мольєра та Бомарше. Слід підкреслити, що на цьому етапі розвитку художнього перекладу в Україні перекладознавство ще обмежувалося літературною критикою та історією літератури: найпомітніші рецензії на переклади, які знаходимо в пресі цього періоду, є початком стилістичного аналізу перекладеного тексту, з деякими роздумами про ідіостиль, стиль літературної школи та стилістичні реєстри мови перекладу, а також про мовну інтерференцію.

Якщо до Першої світової війни переклади все ще були спорадичними, то радянський режим

1920-х років започаткував масштабні видавничі проекти, пов'язані з політикою «коренізації», спрямованою на виявлення, а потім і знищення національних еліт сталінським режимом. Твори Гі де Мопассана у 10 томах, 27 томів Еміля Золя, 7 томів Анатолія Франса – це лише кілька прикладів роботи, запланованої українськими інтелектуалами протягом десятиліття. Такі письменники, як Валер'ян Підмогильний, чудовий стиліст прози (переклади Гельвеція, Дідро та Вольтера), або Максим Рильський, зразковий перекладач драматичних творів (Мольєр, Корнель, Расіна) та французької поезії, працював пліч-о-пліч з такими видатними філологами, як Стефан Савченко та Олександр Білецький, які розпочали роботу над «Антологією історії західної літератури» та «Антологією французької поезії», обидві з яких так і залишилися незавершеними.

Українська перекладознавча наука розвивалася: перший університетський підручник зі стилістичних досліджень того часу «Теорія і практика перекладу» Олександра Фінкеля вийшов друком у 1929 році, а Микола Зеров запланував огляд історії перекладу, починаючи з вільних переробок початку 19 століття. Масові репресії 1930-х років мали драматичні наслідки для літературного життя: «нормалізація» літературної мови через планову русифікацію більше не сприяла розвитку художнього перекладу, а ідеологічна заполітизованість «соціалістичного реалізму» з точки зору стилю суттєво обмежувала вибір авторів для перекладу.

Лише в період «відлиги» почали з'являтися дослідження Максима Рильського та Олексія Кундзіча про інтерференцію мов, а також студії з історії перекладу Григорія Кочура та Віктора Коптілова. Двотомник Миколи Терещенка «Сузір'я французької поезії» (1971) залишається не завершеним виданням і донині, а видання Ронсара (1977), Елюара (1975) та Верлена (1968) засвідчили, що кайдани «соціалістичного реалізму» ламалися. «Пані Боварі» в перекладі Миколи Лукаша (1955) та «Маленький принц» у відтворенні Анатолія Перепаді залишили свій слід на ціле покоління. Централізація літературного життя в Спільці письменників України та розвиток романської філології у вищих навчальних закладах і в установах АНУРСР стимулювали розвиток перекладознавства. З другого боку, соціокультурний контекст був далеким від сприятливого: русифікація художніх перекладів у 1970-х роках супроводжувалася редакційною цензурою та репресіями, які виключали перекладачів-дисидентів із мистецького життя.

Пострадянський період міг би здатися сприятливим для розвитку художнього перекладу з французької в Україні, але він виявив інші проблеми. Комуністична цензура зникла, але економічна криза 1990-х років далася взнаки: якщо у 1988 році наклад журналу іноземної літератури «Всесвіт» становив 760 000 примірників, то до 2021 року він скоротився до 6 000; великі видавництва не пережили економічної інфляції; Національна спілка письменників втратила роль адміністратора літературного життя; а НАНУ більше не координує проекти з видання класичних творів. На цьому тлі Посольство Франції в Україні через програму підтримки перекладів «Сковорода» (засновану в 1992 році) сприяло видавництвам: на сьогоднішній день з'явилося понад 350 найменувань. Ця ініціатива призвела до заснування премії за найкращий переклад року: серед видатних перекладів – повне видання епопеї М. Пруста «У пошуках втраченого часу», «Гаргантюа і Пантагрюель» Ф. Рабле у перекладі Анатолія Перепадя або «Вірші та проза» С. Малларме та «Поезії» П. Валері у перекладі М. Москаленка.

Сучасне романське перекладознавство стало міждисциплінарною галуззю філології, що об'єднує контрастивну лінгвістику, стилістику, психолінгвістику, теорію комунікації та культурологію, серед іншого. Тарас Шмігер [4, с. 15] серед проблем, якими займається ця комплексна дисципліна, називає жанрологію, аксіологію, історію перекладу, стилістику, фразеологію, естетику, етнолінгвістику, дидактику та лексикографію. Цей перелік далеко не вичерпний і відповідає визначенню перекладознавства, запропонованому Антуаном Берманом, а пізніше Інес Осекі-Депре [14, с. 16]: «дискурсивне і концептуальне знання, що намагається завоювати власну науковість». Ця дискурсивність перекладознавства розвинута в нещодавньому дослідженні Жана-Рене Лядміраля [12], який пропонує розмежувати перекладознавство з внутрішньою міждисциплінарністю (спрямованістю на процес читання-інтерпретації, а потім повторного вираження, що породжує цільовий текст у таких широких сферах, як лінгвістика – філософія – психологія – порівняльне літературознавство – культурологія – гуманітарні науки) від зовнішньої міждисциплінарності (переклад як дослідницький інструмент, зокрема в лінгвістиці чи філософії). Окремо слід відзначити розрив, що виник між академічною перекладознавчою наукою і практикою художнього перекладу, яка розвивалася в набагато менш сприятливих умовах, ніж теоретичні дослідження.

Як наслідок, однією з головних суспільних проблем в Україні залишається підготовка перекладачів художньої літератури: якщо за радянських часів ця роль належала Секції художнього перекладу Спілки письменників, а також професійним групам, що формувалися навколо видавництв, літературних журналів та академічних кіл, то під час кризи 1990-х років ці органи або припинили своє існування, або дистанціювалися від своєї освітньої функції, оскільки художній переклад втратив статус самостійної професії, постійно відчуваючи брак фінансування. Протягом кількох десятиліть цією діяльністю займалися радянські перекладачі, які, усвідомлюючи свою роль у відродженні українського літературного життя, а за ними й нечисленні ентузіасти з наступних поколінь, присвячували себе перекладацькій справі без належної винагороди. Однак із покращенням економічної ситуації в книжковій галузі на початку 2010-х років проблема підготовки кваліфікованих художніх перекладачів стала дедалі актуальнішою.

Окреслені вище проблеми спонукають нас розглянути викладання художнього перекладу в українській університетській програмі в європейському контексті, зокрема у франкомовному світі. Хоча Даніель Жіль справедливо зазначає, що між теоретиками і практиками перекладу все ще існує певна напруга, він зауважує, що вони постійно зближуються [9, с. 262]. Франсуа Растье розрізняє «практичну і дидактичну» течію, яка «прагне перерахувати процедури» перекладу, і, з другого боку, «критичну і філософську течію» [6, с. 149], яка апелює до філологічної герменевтики (представленої Антуаном Берманом і Анрі Мешонніком). Слід зазначити, що цей поділ є лише позірним і потребує синтезу: Лоренс Венуті [18, с. 390] справедливо пропонує вивчати основні теорії перекладу у зв'язку з соціальним і культурним контекстом.

Розробляючи магістерську програму з романської філології в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, ми обрали перспективу, що ґрунтується на тих самих принципах: загальний курс перекладу (з викладенням основних етапів, найважливіших теорій і персоналій у світі перекладу, найважливіших методів аналізу, найпоширеніших процедур) супроводжується спеціалізованими курсами: жанровою теорією перекладу і власне художнім перекладом, що висвітлює особливості перекладу в різних країнах світу.

Нам здається, що викладання художнього перекладу має відповідати на ті самі теоретичні та практичні виклики. Короткий огляд основних етапів розвитку українського перекладознавства сто-

совно франкомовної літератури, який ми щойно окреслили, показує, що історія перекладу, його соціокультурний контекст, роль у «збагаченні приймаючої мови» [19], і навіть у збереженні мови, якій загрожує колонізація – все це сприяє підготовці письменників-перекладачів, які, усвідомлюючи своє місце у розвитку української літератури та поширенні франкомовних культур, позиціонують себе діахронічно стосовно культурної традиції та синхронічно стосовно сучасного семіотичного контексту. Ніколя Фрелігер слушно зауважує, що саме завдяки контекстуалізації переклади долають «вавилонське прокляття» [10, с. 11] проблеми міжкультурного діалогу: більша чи менша гармонія між тенденціями *sourcier* та *ciblisme*, відповідні методи для якомога повнішої герменевтики – це лише деякі з питань, що потребують вирішення.

Щодо практичного аспекту, який ґрунтується на поглибленому вивченні наявних перекладів та літературознавчих перекладацьких студій, хочемо підкреслити, що важливою є також робота в польових умовах: ми залучаємо до викладання визнаних франкомовних перекладачів, організуємо семінари з видавцями, письменниками та літературними агентами, міжвузівські конкурси у партнерстві з Асоціацією викладачів французької мови в Україні та посольствами франкомовних країн, колоквиуми з художнього перекладу та Міжнародний фестиваль імені Григорія Кочура, який щороку збирає перекладачів української літератури з-за кордону в Києві й Ірпені. Ці професійні та мистецькі обміни допомагають розвивати необхідні навички та сприяють багатосторонній співпраці.

Висновки. Дослідження спадщини художнього перекладу з французької мови на українську показує, що хоча літературні зв'язки з франкомовними країнами тривають століттями, міжкультурна комунікація *per translationem* активізувалася наприкінці XIX століття і відтоді продовжує розвиватися. Великі соціальні випробування, які довелося пережити українській літературі під владою Російської та Австро-Угорської імперій, а потім радянської влади, не стали на заваді цим багатотисячним зв'язкам: художні переклади з французької, носії європейської аксіології, і сьогодні збагачують культуру незалежної України. Культурна криза 1990-х років ознаменувала розпад радянської системи як у викладанні перекладознавства, так і в практиці художнього перекладу: перед науковцями та учасниками культурного життя постали нові виклики.

З другого боку, аналіз українських художніх перекладів французькою мовою спонукає звернути увагу на необхідність тіснішої співпраці між культурними інституціями, університетськими дослідниками, українськими та іноземними франкомовними перекладачами, особливо студентами, які вивчають художній переклад. Міждисциплінарні дослідження значно розширюють навчальний потенціал молодих перекладачів, співпраця з партнерами за межами університету підвищує шанси на працевлаштування, а міжнародна комунікація є ключовим фактором успіху перекладацьких проєктів. Таким чином, художній переклад з французької в Україні відкриває нові перспективи в контексті вступу нашої країни до Європейського Союзу і вимагає подальших перспективних досліджень.

Список літератури:

1. Іваненко О. Українсько-французькі зв'язки: наука, освіта, мистецтво (кінець XVIII – початок XX ст.): [монографія]. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2009. 319 с.
2. Кочур Г. Література та переклад. Т.1. Київ: Смолоскип, 2008. 612 с.
3. Чистяк Д. О. Українська література у франкомовних країнах у діахронічному аспекті: проблеми і перспективи. *Вчені записки ТНУ ім. В.І.Вернадського. Серія. Філологія. Журналістика*. 2021. Т. 32. № 5. Ч. 1. С. 214–222.
4. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства XX сторіччя: ключові проблеми та періодизація: автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.16 – перекладознавство; КНУ ім. Т. Шевченка / Тарас Володимирович Шмігер. Київ, 2008. 21 с.
5. Шмігер Т. Українське перекладознавство XX сторіччя: бібліографія. Львів: ЛНУ ім.І.Франка, 2013. 626 с.
6. Ballard M. *Traductologie et enseignement de la traduction à l'Université*. Artois: Artois Presses Université, 2009. 340 p.
7. Chystiak D., Soboleva O. La traduction littéraire du français et vers le français en Ukraine: héritage et perspectives. *Synergies Europe*. 2023. N° 18. P.181–193.
8. Chystiak D. O. Reception of Ukrainian poetic literary discourse in French-speaking countries (1961–2021). *The Issues of Modern Philology and Creative Methods of Teaching a Foreign Language in the European Education System: International Scientific Conference (Venice, Ca' Foscari University, 28-29 December 2021)*. Riga: Baltija Publishing, 2021. P. 96–100.

9. Gile D. La traduction: la comprendre, l'apprendre. Paris: P.U.F., 2005. 296 p.
10. Grégoire M., Mathios B. Traductions et Contextes, Contextes de la traduction. Paris: L'Harmattan, 2019. 306 p.
11. Hrouchevskyi M. 2022. Précis de l'histoire de l'Ukraine. Vol. 2. Traduction française revue et corrigée par Dmytro Tchystiak. Rouen: Christophe Chomant éditeur.
12. Ladmiral J.-R. Le métier du traductologue. De la recherche en traduction. Quels enjeux et quelles perspectives à l'heure actuelle? *Atti della Accademia Peloritana dei Pericolanti. Classe di Lettere, Filosofia e Belle Arti*. 2019. № LXXXIX–XCV. P. 179-194.
13. Ladmiral J.-R. Traduire: Théorèmes pour la traduction. Paris: Gallimard, 2002. 304 p.
14. Oseki-Dépré I. Théories et pratiques de la traduction littéraire en France. *Le Français aujourd'hui*. 2003. № 3. P. 5–17.
15. Tchystiak D. La réception de la poésie de Taras Chevtchenko dans les pays francophones: problèmes et perspectives. *Вчені записки ТНУ ім.В.І.Вернадського. Серія Філологія. Журналістика*. 2023. Т. 34. №4. С. 118–123.
16. Tchystiak D. La réception des traductions de la poésie ukrainienne dans les médias francophones en temps de guerre: succès ou crise? Література: маркери успіху: мат. міжнар. літературознавчої наук. конф., 25.11.2022 р. Чернівці: ЧНУ ім. Ю.Федьковича, 2022. С.75–76.
17. Tchystiak D. Traduction littéraire contemporaine de l'ukrainien vers le français: problèmes et perspectives: тези VIII Всеукраїнських наукових читань за участю молодих учених «Філологія ХХІ століття: нові дослідження і перспективи» (11-12 квітня 2024 року, Навчально-науковий інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка). Київ: КНУ імені Тараса Шевченка, 2024. Ч.2. С. 115–116.
18. Venuti L. *The Translation Studies Reader*. London-New York: Routledge, 2012. 560 p.
19. Wuilmart F. La traduction littéraire: source d'enrichissement de la langue d'accueil. *RiLUnE*. 2006. № 4. P. 141–150.

Chystiak D. O. LITERARY TRANSLATION FROM FRENCH-SPEAKING LITERATURES IN UKRAINE IN DIACHRONY: PROBLEMS AND PERSPECTIVES

In this article, we offer an overview of the development of literary translation from French into Ukrainian in Ukraine, both from a theoretical point of view and in practice, taking into account the socio-cultural context. We present the main stages of the dissemination of French-language literature into Ukrainian from the 19th century to the present, focusing on the problems, current state and prospects of French-Ukrainian relations through translation, taking into account the socio-cultural context and the nation-building role of literary translation for the development of Ukrainian fiction and classical philological training in Ukrainian higher education institutions. Next, we discuss the trends in modern translation studies and the peculiarities of its teaching in higher education in Ukraine, considering it in relation to the situation in the French-speaking context. The comparative analysis demonstrates the need for an integrated approach to theoretical interdisciplinary studies with a hermeneutic orientation, as well as the consideration of diachronic and synchronic factors in the teaching of translation studies. Finally, we present the results of our experience of training literary translators at Taras Shevchenko National University of Kyiv and the prospects for the development of literary translation from French in Ukraine, in particular, emphasizing the practical training of higher education students in cooperation with key employers, foreign diplomatic institutions, famous translators, representatives of professional NGOs such as the Association of Teachers of French of Ukraine and foreign partners. Further in-depth analysis of the prospects of integrating French and Ukrainian translation experience for broader communication and more successful mastering of translation studies seems promising.

Key words: translation studies, history of translation, French-Ukrainian literary relations, semiosphere, literary translation.